

Gönderim Tarihi: 30.10.2019

Kabul Tarihi: 26.12.2019

KROMLEKLİ YAPILARA KARS'TAN BİR ÖRNEK: BAYKARA MEZARLIĞI

An Example of Cromleck Structures fom Kars: Baykara Necropolis

Mustafa KARAGEÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı,
mkarageci@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6419-9325

Oktay ÖZGÜL

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı,
oktayozgul@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0575-0436

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kars-Ardahan Platosu, Kafkasya ile Anadolu arasındaki kültür geçişlerinin sık yaşandığı bir coğrafyadır. Coğrafyanın yaylacılık için uygun şartlara sahip olması, bölgeyi eskiçağda çok daha önemli kılmıştır. Göçer kültürlere ait pek çok işaretin olduğu bölgede bağımsız mezarlar da önemli bir yer tutar. Kromlekli mezarlar Kafkasya'da M.Ö. II. Bin yılbaşlarında ortaya çıkarlar. Orta Asya kurgan geleneğinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan bu yapıların yuvarlak bir plan seyrettiği ve oval biçimli taşlarla mezar yerinin etrafının çevrildiği mezarlara Kars ve çevresinde de rastlanmıştır. Bu çalışmada Kars'ın Selim ilçesine bağlı Baykara köyünde daha önceki yüzey araştırmalarımızda tespit ettiğimiz kromlekli bir mezarın incelenmesi yapılarak, Kafkasya bölgesindeki benzerleri ile mukayeseli bir çalışması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Baykara, Kromlek, Kafkasya, Kurgan

Abstract

Kars-Ardahan Plateau is a geography where cultural transitions between the Caucasus and Anatolia are common. The fact that geography has favorable conditions for transhumance has made the region much more important in ancient times. Independent tombs also occupy an important place in the region where there are many signs of nomadic cultures. Cromleck graves in the Caucasus appeared to appear at the beginning of II. Millennium B. C. The tombs where these structures emerged as an extension of the Central Asian kurgan tradition followed a round plan and were surrounded by oval-shaped stones and graves. In this study, the cromleck-plated tomb we found in our previous surveys in Baykara village of Selim district of Kars was examined and a comparative study was done with the similar ones in the Caucasus region.

Keywords: Kars, Baykara, Cromleck, Caucasus, Kurgan

1. GİRİŞ

Kelime anlamı ile yuvarlak taş anlamına gelen “kromlek”, M.Ö. II. Binden itibaren Orta Asya'dan batıya doğru yayılmaya başlayan kurgan

kültürleri ile yakından ilgilidir. Kromlekler; “Krom-Yuvarlak, lek-Taş, şeklinde dikilen menhirler ve taşlardan ibaret yapı” anlamına gelmektedir (Tanyu, 1969, s.86-87). Bu yapılar, Kafkasya’da M.Ö. XVI. ve XV. yy’larda ortaya çıkmışlardır ve Terialeti Kültürü ile yakından bağlantılıdır (Narimanishvili, 2012, s.92-93). 1952 yılında İ. K. Kökten’in yapmış olduğu yüzey araştırmalarında, bölgede çok sayıda menhir, dolmen ve kromlekli yapılar tespit edilmiştir (Kökten, 1953, s.191). Yuvarlak taşlardan örgülü taş duvarla çevrili büyük mezarlık alanlarına yine Ardahan-Akçakale adasında rastlanır (Ceylan&Alp, 2007, s. 375 vd.). Bölgedeki bu yapıların yanında Doğu Anadolu’da; Muş ilinde Mescitli Köyü, Lica Tepe nekropolü, Belliahır ve Civikan yerleşmeleri (Biber, 2016, s. 3507 vd.), Iğdır ilinde Melekli-Kültepe höyüğü (Kuftin, 1944), Ağrı ilinde, Doğubeyazıt-Bozkurt köyü (Özfirat, 2011, s. 534), Van Havzasında ise Panz Kale, Ernis-Evditepe, Yukarı Sağmal ve Şehit Tepe Nekropoller (Belli&Konyar, 2003, s. 14 vd.) örnek olarak gösterilebilir.

Kromlekli yapılara Kafkasya coğrafyasında da rastlanılmaktadır. Buna örnek olarak, Gürcistan’da Shapar-Kharaba’da (fotoğraf 10), Orta ile Geç Tunç çağına ilk dönemine tarihlendirilen Aspinda ve Meskhedi-Dzhavakheti bölgesinde (Kakhiani&Sagona vd., 2013, s. 5; Sagona, 2018, s. 339-340; Narimanishvili, 2010, s. 340); Ermenistan’da, Tunç çağına tarihlendirilen Tsaghkahovit, Hnaberd, Khjabagher Aparan II (Sagona, 2018, s. 385, 389) ve Karmir-Sar’da (Osten&Hnila, 2018, s. 197-206, Fotoğraf 9); Azerbaycan’da ise Soyuq-Bulaq, Şerur-Kız Kalesi, Abşeron, Qobustan, Hankendi/Aşağı Aktaş verilebilir (Sagona, 2018, s.200; Bakhshaliyev, 2017, s.41; Nasirova, 2017, s.40).

2. KROMLEKLI YAPILAR VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ

Kromlek, megalitik taş kategorisine giren bir yapı şeklidir. Megalitik, Yunanca “μέγας (Megas-büyük)” ve “λίθος (Litos-taş)” kelimelerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Megalitik yapılar, Menhirler (Uzun Taşlar), Kromlek (Yuvarlak Taş), Sıra Taşlar, Dolmenler (Tabla Şeklindeki Taşlar), Trilithler (Üçtaşlar) ve Sist’ler (Sandık Şeklindeki Taşlar) olmak üzere altı alt grupta incelenmektedir (Tanyu, 1969, s. 86 vd.).

Kromlekli yapıların çapları coğrafya ve yapı tarzına göre farklılık göstermekle beraber, bu yapıların çaplarının 10 metreyi geçmediği (Sagona, 2018, s. 385); 30 metreye kadar ulaşabildiği (Kökten, 1945, s. 468); 6-7 metre yüksekliğe ve 21 ile 100 metre çapa sahip olabildiği (Hüseynov&Əfəndiyeva, 2009, s.237) bilim insanları tarafından ifade edilmektedir.

Kromlekli yapıların bazen ortalarında dolmen ve menhir olabildiği gibi; kromleğin yanında da menhir olabilir. Kromlekli yapılar, sadece Anadolu ile sınırlı kalmayarak, Kafkaslar ve Ermenistan'da da görülen ve ölü kültürle ilgili olarak ölmüş kişilerin gömülmesi üzere inşa edilen yapılardır (Alp & Ceylan, 2007, s. 337; Ceylan & Ceylan, 2018, s. 16; Badaljan & Edesus vd., 1993, s. 1-24). Bu yapıların dinsel ayinlerin icra edilmesi gibi bir amacı olduğu ve kromleklerin güneş kültü ile ilişkili olarak bir güneş mabedi şeklinde de kullanıldığı görüşü de ortaya atılmıştır (Nasirova, 2017, s. 40). Zira Azerbaycan'da bulunan kromlekli yapılarda yapılan arkeolojik kazılarda taş balta, kil kaplar ve el değirmeni taşı gibi buluntulara rastlanılmıştır (Hüseynov & Əfəndiyeva, 2009, s. 237). Ancak kromlekli yapıların ölüleri gömmek üzere yapılmaları haricinde bir başka kullanım amaçları olup olmadığı henüz kesin olarak bilinmemektedir. Sagona bu konuda; kromlekli yapılar ile kurganların birbirinden ayrılması gerektiğini savunarak her ne kadar iki yapıda da taşlardan oluşturulan bir yuvarlak mevcut olsa da, kromlekli yapıların topraktan yapılmış bir höyüğe sahip olmayarak çapta 10 metreyi geçmediklerini ifade etmektedir (Sagona, 2018, s. 385 dipnot 20). Nitekim gerek Anadolu, gerekse Kafkasya örneklerinden anladığımız kromlekli yapıların örme mezar, kurgan gibi ölü kültürle ilgili yapılarda kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kromlek kelimesinin anlamı “yuvarlak taş” olmakla beraber, yapılarda her zaman buna uyulmadığı görülmektedir. Nitekim elips ve oval gibi kromlekli yapıların yanında Van/Ernis-Evditepe Nekropolü'nde olduğu gibi kare şeklinde çevrelenmiş taşların varlığı da tarafımızca bilinmektedir (Belli&Konyar, 2003, s. 40, 103-104). Ayrıca bazen yeraltında örme-oda tipinde inşa edilen mezarların üstlerinde de kromlekli yapılara rastlanılmaktadır (Biber, Çavuşoğlu & Erdoğan, 2012, s. 385).

2.1. Kafkasya, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Kromlekli Yapıları

Kromlekli yapılar, Kafkasya coğrafyasında kurgan ve örme mezar gelenekleri gibi ölü kültürü ile ilgili olan ve yaygın olarak görülen bir yapı şeklindedir. Doğu Anadolu ve Kafkasya coğrafyasında yapılan araştırmalar, iki bölgede kromlekli yapılarda ortak özellikler sunmakla beraber, bir takım farklılıkların da olduğunu göstermektedir.

Kromlekli yapıların Kafkasya örneklerine, daha çok Azerbaycan, Nahçıvan, Gürcistan ve Ermenistan'da rastlanır. Bu bölgelerde yapılmış araştırmalarda kromleklerin, kurgan yapılarında ortaya çıktığı görülmektedir. Azerbaycan'da Soyuq-Bulaq, Uzun-Rama ve Menteş'de Kalkolitik Çağa

tarikhendirilen çok sayıda kurgan ortaya çıkarılmıştır (Museibli, 2014, s. 38; Sagona, 2018, s. 153). Soyuq Bulaq'da yapılan araştırmalar sonucu, bu mezarlıkta tespit edilen kurganlardan biri, "18. Kurgan" olarak adlandırılan ve dikdörtgen şeklinde, iki odalı olarak inşa edilen ve etrafı kromlek şeklinde çevrilen taşlarla oluşturulmuş yapıdır (Sagona, 2018, s. 153 vd.). Aynı mevkide yer alan ve "10. ve 11. Kurgan" olarak isimlendirilen yapılarda oval şeklinde kromlek taşlarının düzenli bir şekilde yerleştirildiği ve merkez kısmın yoğun bir şekilde taş ile yamandığı görölmektedir. Kurganda, ölü ile gömülen bir takım nesnelere de rastlanılmıştır (Museibli, 2014, s. 20 vd.).

Nahçıvan'a bağlı olan şerur ilçesi sınırlarında yer alan şahtahtı yerleşim merkezinde nekropol ve kale bulunmaktadır. Bu yapılardan nekropolde kurgan tipinde olan mezarlardan bazıları kromlek ile çevrilmiştir. Mezarlarda bulunan ölü gömüleri yakılmış ve külleri urnelere konulmuştur. Mezarlar zengin ölü hediyeleri barındırmakla beraber bu hediyeler dört evreli olarak M. Ö. II. ve I. binyıl arasına tarihlendirilmiştir. (Belli&Sevin, 1998, s. 25; Aslanov&Kaşkay, 1991, s. 233; Belli, 1991, s. 1 vd.)

Gürcistan'da yapılan araştırmalarda da kromlekli yapı örneklerine rastlanılmıştır. Gürcistan'da Tiflis kentinin 45 kilometre kuzeybatısında bulunan Kavtiskhevi köyünde yer alan aynı isimli kurgan, kromlekli yapıda inşa edilmiştir. Kalkolitik döneme tarihlendirilen Kavtiskhevi kurganının üzeri 2.5x3 metre genişliğe sahip olan taşlarla çevrelenerek kromlek oluşturulmuştur. Kromlek yapının dış kısmı, daha geniş taşlara sahip olup kromleğin doğu kısmı iki katmanlıdır. Bu kısımda yer alan ilk kromlek, hilal biçimlidir. (Museibli, 2014, s.7-8; Sagona, 2018, s.153). Ayrıca Gürcistan'da Meskheti-Dzhavakheti bölgesinde ve Aspindza'da yapılan çalışmalarında Orta Tunç Çağı'nın geç dönemleri ile Geç Tunç Çağına tarihlendirilen kurganlar tespit edilmiştir. Tespit edilen kurganlar üç tip olarak sınıflandırılmıştır. Bunlardan büyük olanlar tamamen taşlardan inşa edilmiş, küçük olanlar alçak kromlek yapıyla çevrilmiş ve diğerleri ise taş ve toprak karışımıyla inşa edilmiştir (Kakhiani&Sagona vd., 2013, s. 5; Sagona, 2018, s. 340).

Kafkasya coğrafyasındaki kromlekli yapıların bir başka örneği Ermenistan-Aragatsotn'da bulunan Talin platosunda ve Karmir Sar tepesinde tespit edilen kurganlarda görölmektedir. M. Ö. III. Binyılın sonlarına ve II. Binyılın başlarına tarihlendirilen bu kurganların üst taraflarında 2 sıra ve tepecikli sanduka mezar çevresinde bir sıra olmak üzere toplam iki kromlekli yapı bulunmaktadır (Netherton, 2016, s. 55 vd.; Osten&Hnila, 2018, s. 197 vd.). Ayrıca Rusya Federasyonunda yer alan Kişpek'de de tespiti yapılan kurganlarda kromlek yapılara rastlanılmış ve gerçekleştirilen kazı

çalışmalarında bu yapıların içinde yedi mezar ortaya çıkarılmıştır (Sagona, 2018, s. 155).

Bu örneklerden hareketle Kafkasya coğrafyasındaki kromlekli yapıların kurgan kültürü ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Kuzeydoğu Anadolu'da tespit edilen kurganlarda da kromlekli yapılara rastlanılsa da, Anadolu kromlekli yapısının tek örneklerini kurganlar oluşturmamaktadır. Kafkasya'dan farklı olarak Doğu Anadolu bölgesinde örme mezarların da kromlek ile çevrildiği bilinmektedir. Doğu Anadolu kromlekli yapılarında kazı çalışmalarının yok denecek kadar az olması ve bu yapıların tahrip edilmesi nedeniyle bunların mezar içeriklerine dair bilimiz çok kısıtlıdır.

Yapılan araştırmalara göre Kafkasya coğrafyasında hem Kurganların, hem de kromlekli kurganların en erken M.Ö. IV. Binyılda görüldüğünü ve M.Ö. II. Binyılın ilk yarısında tüm Transkafkasya ve Doğu Anadolu'ya yayıldığını söyleyebiliriz (Poulmarc'h&Pecqueur&Jalilov, 2014, s. 239-242; Bingöl, 2008; Bingöl, 2011; Günaşdı, 2015; Özgül & Üngör, 2016; Üngör, 2016; Günaşdı, 2016, 393; Ceylan, Bingöl & Karageçi, 2018; Ceylan & Üngör, 2018). Orta Asya'dan Kafkaslar yolu ile Anadolu'ya yapılan göçler, arkeolojik ve yazılı kaynaklar ile ortaya konulmuştur (Özgül, 2015, s.163; Bingöl, 2015; Bingöl, 2016; Ceylan N., 2016, s. 567; Kalmış, 2017^a, s. 588; Ceylan & Günaşdı, 2017; Ceylan & Günaşdı, 2018; Özgül, 2018, s.58 vd.). Kromlekli yapıların Kafkasya örnekleri kurgan yapılarına dayanmakta olup, örme mezarların varlığı henüz bilinmemektedir. Ancak kromlekli ve kromleksiz kurgan tipinin hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkması, bize kurganlar ile kromlekli yapının bir bütün olduğunu göstermektedir.

Doğu Anadolu'daki kromlekli yapılara iki örnek verebiliriz. Birincisi "kurgan" yapıları, ikincisi ise "örme mezar" yapılarıdır. Bunlar, Kars, Ardahan, Iğdır, Van ve Muş illerinde "kurgan" ve "örme mezar" gibi yapıların üst kısımlarında yer alan yapılardır. Ayrıca kromlekli örme mezarların, Doğu Anadolu bölgesine has bir yapı türü olduğunu söyleyebiliriz.

Doğu Anadolu'da Van/Yukarı Sağmal (Noşar) ve Şehit Tepe nekropolisinde, oval yapıda ve 8.40 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğinde, ortalama 40-50 cm. yüksekliğinde kromlekle çevrilmiş bir yapının varlığı tespit edilmiştir (Belli&Konyar, 2003, s. 103-104). Muş ili, Malazgirt ilçesinde Civikan ve Kaşıkçı Yaylası olarak adlandırılan bölgede

yine kromlekli mezar yapılarına rastlanılmıştır. Buradaki mezarlar “Örme Mezar” olarak kromlek yapı içerisine yapılmıştır (Biber, 2016, s. 3510 vd.).

Kars bölgesindeki kromlekli yapılara, Duraklı, Hacıpiri, Dolaylı ve Bacalı Kurganları'nı örnek olarak gösterebiliriz. Kars ili Akyaka ilçesinin 10 kilometre batısında yer alan Duraklı köyü'nün 200 metre güneydoğusunda, köyün dışında yer alan Duraklı kurganında kromlekli yapı tespit edilmiş olup, kurgan alanında yaklaşık 120-140 cm'lik taşlarla oval şeklinde kromlek yapı oluşturulmuştur (Bingöl & Ceylan vd., 2010, s. 386; Karageçi, 2011, s. 90). Yine Akyaka'da bulunan Hacıpiri Kurganının da ise kurganın, 17x14 metre ölçülerinde ve çevresinin yaklaşık olarak 1 metre yüksekliğindeki taşlarla çevrilerek elips şeklinde kromlek bir yapının oluşturulduğunu görmekteyiz (Bingöl&Karageçi, 2019, s.1 vdd.). Kars İli, Digor ilçesinde yer alan Dolaylı ve Bacalı kurganları 7x8 metre ölçülerinde olup, kurganın dış tarafı yaklaşık 50 cm.lik taşlarla çevrilmiştir (Ceylan&Özgül, 2018, s.71; Karageçi, 2019; s. 65; Bingöl&Karageçi, 2019, s.1 vdd.).

Kromlekli kurganların bir diğer örneğini Ardahan iline bağlı olan Çıldır/Akçakale'de görmekteyiz. Kökten tarafından 1944 yılında gerçekleştirilen incelemelerde, bir takım dolmen, menhir ve kromlekler tespit edilmiştir. Akçakale kromleklerinin çapı yaklaşık 10-20 metre olarak tespit edilirken, megalitik yapılara dahil olan dolmenlerden birinin hemen hemen 3 metre uzunlukta, 2 metreden biraz genişlikte ve 1.80 metre yükseklikte olduğu belirtilmiştir. Dolmende 80 cm. derinlikte ve 50 cm genişlikte açılan çukurda kaba mat siyah renkte çanak parçalarına rastlanılmıştır (Kökten, 1944, s. 672; Kökten, 1953, s. 200 vd.). Bölgedeki bir diğer yapı ise, Çıldır/Kurtkale köyü'nün 1 kilometre doğusunda, Kurtkale-Çıldır yolunun batısında yer alan kromlekli kurganlardır. Bu kurganların etrafı 7-11 metre arasında değişen daire şeklinde taşlarla çevrelenmiştir (Koroğlu, 1996, s. 377; Rubinson, 1976, s. 109; Dshaparitze, 1991, s. 330-şekil 57, 58, lev. XLII-XLIII; Karageçi, 2011, s.88). Ardahan'da bulunan bir başka kurgan örneği ise Çıldır/Meryem köyü'nün 3 kilometre doğusunda yer alan Cinnik kurganlarıdır. Genellikle kuzeybatı-güneydoğu yönlü olarak yapılan kurganlarda insan, at ve köpek iskeletlerinin yer aldığı ve kurganların M. Ö. II. Binyıla ait olduğu düşünülmektedir. Ancak burada ortaya çıkarılmış bir kromlekli yapı bulunmamaktadır (Ceylan, 2015, s. 23 vd.; Kalmış, 2017_b, s. 97; Ceylan & Ceylan, 2018, s. 106). Bu kurganların, Gürcistan-Mesketi'de tespit edilen kurganlar ile benzer özellikler taşıdıkları ifade edilmektedir (Ceylan&Ceylan, 2018, s. 160; Dzhaparidze, 1964, s. 102 vd.; Dzhaparidze, 1985.)

Kromlekli yapıların Kars-Ardahan Platosundaki varlığı, Tunç Çağı'ndan itibaren Kafkasya bölgesi ile bu plato arasındaki kültür geçişlerini ifade eder. Kafkasya'da ölü gömme geleneklerinde gerçekleşen yeni bir geleneğin Orta Asya kurgan gelenekleri ile bağlantılı olduğu açıktır. Ancak gerek coğrafî, gerek etnografik farklılıklar nedeniyle burada Kafkasya'dan gelen kurgan kültürü haricinde kromlekli yapının örme mezarlara da uygulandığı görülmektedir.

2.2. Baykara Mezarlığı

Kromlekli mezar yapısı, Kars ili Selim İlçesi'nin 13 km. kuzeyinde yer alan Baykara Köyü'nün içinde bulunmaktadır. Köyle birlikte değerlendirildiğinde yüksek olmayan bir tepeye yapılmış ve günümüzde içinde barındırdığı kalıntı, köy camisinin bahçe duvarı gibi görülmektedir. Bununla birlikte bu yapı, tahribata uğramış olmasına rağmen varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir. Mevcut yapısını korumasının temel nedeni de yapının taşlarının yerlerinden oynatılmayacak kadar büyük olmasıdır. Yapılan tahribatın belki de en ilginç örneğini de tam ortasına yapılan cami ve aynı zamanda kromlek taşlarının bahçe duvarı gibi kullanmasıdır. Benzer yapılar için ortaya atılan görüşlere göre bu yapıların dolmen, megalit veya kurgan olabileceğidir. (Ceylan, 2005, s. 194; Ceylan, 2008, s. 189; Kozbe&Ceylan, 2008).

Kromlek yapıya, güney tarafında bulunan bir taş kapı ile girilmektedir. Taş kapı, 1,5 metre yüksekliğinde ve 1,25 cm. genişliğindedir. Taş kapının bulunduğu güney yönü günümüzde cami girişi olarak yapıldığından bu yöndeki taşlar tahrip edilmiştir. Oval şekilde oluşturulan kromlek yapı 75x50 metre ölçülerindedir. Kromlek yapının batısında yer alan taşlar, 1 m. genişliğinde ve 2,5 metre yüksekliğinde; kuzeyindeki taşlar ise 75 cm. genişliğinde ve 50 cm. yüksekliğindedir. Taşların dış yüzeylerinin kabaca traşlanarak düzeltildiği görülmektedir.

Baykara mezarlığını, Ardahan'da bulunan Çıldır/Akçakale ve Kurtkale kromlekleri ile karşılaştırdığımızda, buradaki kromleklerin hemen hemen sağlam olduğu görülmektedir. Akçakale ve Kurtkale'deki kromlekli yapıların çapları 7 m. ile 20 metre arasında değişirken (Kökten, 1944, s. 672; Köroğlu, 1996, s. 377-380), Baykara'daki kromlekli yapının çapı ise yaklaşık olarak 30 metredir. Ayrıca Akçakale ve Kurtkale'deki kurganın bir parçası olan kromlekli yapının, Baykara kromlekli yapısına göre daha az yer kapladığı görülmektedir.

Baykara mezarlığında oluşturulan kromlek yapının benzer örnekleri, Muş/Malazgirt'te ortaya çıkarılan örme mezarların çevresinde de

görülmektedir (Biber, 2016, s. 3510 vd.). Ancak Baykara'daki kromlekli yapının oval şeklinde olmasına karşılık, Malazgirt'teki kromlekler dairesel şekilde yapılmıştır.

Baykara mezarlığında oluşturulan kromleklerin bir benzerleri Van/Yukarı Sağmal (Noşar) ile Şehit Tepe nekropolisinde ve Ağrı ilinde görülmektedir. Van ilindeki mezarların etrafı, 40-50 cm. yüksekliğindeki taşlarla çevrilerek oval yapıda kromlek bir yapı oluşturulmuştur (Belli&Konyar, 2003, s. 103vd.). Ağrı ilinde ise "12. Kurgan" olarak adlandırılan kurganın etrafı, toprağa iri taşlarla yerleştirilen Kromlek ile çevrenmiştir (Özfirat, 2011, s. 534). Ancak buradaki kromleklerle mimari olarak aynı özellikleri taşımalarına karşılık Baykara'da oluşturulan kromlek yapının taşları, Van/Yukarı Sağmal (Noşar) ve Şehit Tepe mezarlarında ve Ağrı ilinde "12. Kurgan" olarak adlandırılan kromlek taşlarından oran olarak daha büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca Ağrı ilindeki kromlekli kurgan Baykara mezarlığına göre daha az yer kaplamaktadır.

Baykara mezarlığında kazı çalışmasının olmaması nedeniyle burada bir kurgan ya da mezarın varlığı henüz tespit edilememektedir. Ancak mimari yapının büyüklüğü ve kullanılan taşların boyutları burada tek bir örme mezar yerine toplu mezarların olabileceğini de göstermektedir. Bununla birlikte Baykara'daki kromlekli yapının, bölgede tespitini yaptığımız Duraklı ve Hacıpıri'deki kromlekli yapılardan mimari açıdan daha büyük olması buranın bir tören alanı olma fikrini de düşündürmektedir. Yine bölgede daha önce tespit edilmiş kromlekli yapılarda taş kapının bulunmaması bu alanın tören alanı olma fikrine temel oluşturmaktadır.

3. SONUÇ

Doğu Anadolu'da, M.Ö. III. Binden itibaren kısmi bir şekilde görülmeye başlayan farklı ölü gömme uygulamalarına paralel olarak Orta Asya-Kafkasya menşeli mezar yapıları da ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu bölgesini Kafkasya'dan ayıran nokta, burada bulunan örme mezarlardır. Bu örme mezarlarda herhangi bir mezar buluntusu bulunmamaktadır. Kurganlarda, hem Anadolu hem de Kafkasya örneklerinde olduğu gibi kromlekli yapı görülmekle beraber, kromleksiz kurganlar da mevcuttur. Kromleklerin, mezarların çevrelerinde rastlanması, bize bu yapının ölüleri gömmek üzere yapılan mezarların bir parçası olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle kromlek yapılarını, kurganların doğal bir parçası olarak kabul edebiliriz. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde özellikle Ardahan'da tespit edilen kurganların Kafkasya ile benzerlik gösterdiği bilinmektedir.

Baykara mezarlığı ile ölçüleri verilmiş olan mezarlar karşılaştırıldığında ölçüsel olarak farklılıkların mevcut olduğu görülmektedir. Baykara kromlekli yapısında mezarın varlığına dair bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Ancak yine de burada bir örme mezarın varlığından bahsedilebilir. Zira kromlekli yapının gerek Doğu Anadolu gerekse Kafkasya'da ölü kültürüyle yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Doğu Anadolu'da yapılan kazılar sonucunda mezarlardan çıkarılan ölü hediyelerinin, Kafkasya'daki ölü hediyelerinden daha az olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni buralarda yapılan yoğun kaçak kazı ve bilinçli tahribattır. Bu gibi nedenler sadece bu yapıların içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi elde edilememesine neden olmakla beraber, tarihlendirme hususunda da ciddi sorunlara yol açmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu'ya, Orta Asya'dan Kafkas geçitleri vasıtasıyla göçer-konar toplumlar tarafından bir göçün olduğu arkeolojik buluntulara dayanılarak anlaşılmaktadır. Bir bölgede, bölgenin kendine has kültürünün yanında farklı kültürlerin görülmesi ve bölgede keramik yapım tekniklerinin değişmesi gibi unsurlar, bize bölgenin göç aldığını göstermektedir. Bölgedeki kurgan yapılarının varlığı, Orta Asya-Kafkaslar vasıtası ile yayılan kurgan kültürünün etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fikrin arkeolojik delillerle kanıtlanması için bölgedeki kazı çalışmalarının yapılması kaçınılmazdır.

4. KAYNAKLAR

- Alp, N., Ceylan A. & A Bingöl (2007). Ardahan/Çıldır Akçakale kazısı ön çalışma raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28/(1), 375-390.
- Ağasioğlu, F. (2013). *Daşbaba Türkün daş yaddaşı*. Bakı.
- Aslanov, G. & Kaşay, S. (1991). Pogrebni nekropoli Mundjuklutepe (Tombs in the Boncuklutepe Cemetery). *Sovetskaya Arheologia*, 3, 221-233.
- Badaljan, R. S., Edens, C., Gorny, R., Kohl, P., L.-Stronach, D., Tonikjan, A., V.-Hamayakjan, S., Mandrikjan, S. & Zardarjan, M. (1993). Preliminary report on the 1992 excavations at Horom, Armenia. *Iran*, XXXI, 1-24.
- Bakhshaliyev, V., Gopnik, H. & Ristvet, L. (2017). Kız kalesi yerleşmesi ve nekropolünün Doğu Anadolu ve Azerbaycan boyalı kaplar kültürünün araştırılmasında önemi. *IV. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, 18-20 Ekim 2017 Ağrı, 39-43.
- Belli, O. (1991). The problem of tin deposits in Anatolia and its need for tin, according to the written sources. A. Çilingiroğlu-D. H. French (Ed.). *Anatolian Iron Ages, The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages Colloquium held at İzmir, 4-8 May 1987* içinde (ss. 1-9).
- Belli, O. & Konyar, E. (2003). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde erken demir çağı kale ve nekropolleri*. İstanbul.
- Belli, O. & Sevin, V. (1998). *Nahcivan'da arkeolojik araştırmalar*. İstanbul.

- Biber, H., Çavuşoğlu R. & Erdoğan, S. (2012). Muş ili ve ilçeleri arkeolojik yüzey araştırması (Demir Çağları) 2010 yılı araştırmaları: Bulanık-Malazgirt. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 29 (3), 373-403.
- Biber, H. (2016). Demir Çağları'nda, Süphan Dağı eteklerinde yaşam ve ölümün mekânsal ilişkileri. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3501-3520.
- Bingöl, A. (2008). Arpaçay'da tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 57-71.
- Bingöl, A. (2011). Kars ve çevresinde Demir Çağı yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 20-40.
- Bingöl, A. (2015). 2014 Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 33(2). 131-14.
- Bingöl, A. (2016). Ziyarettepe kalesi ve nekropolisinden küçük arkeolojik buluntular. *Selevcia* (6), s. 287-300.
- Bingöl, A. & Karageçi (2019). 2017 Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Basım Aşamasında.
- Bingöl, A. & Ceylan, A. (2009). 2008 yılı Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır illeri yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27(2), 375-399.
- Ceylan, A. (2005). 2003 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22(2), 189-200.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*. Erzurum.
- Ceylan, A. (2015). Taştaki Türkleri okumak, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 6(30), 9-52.
- Ceylan, A., Bingöl A. & Karageçi M. (2018). *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan A. & Günaşdı Y. (2017). "Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. Cilt 4, Sayı 13, s. 313-350.
- Ceylan A. & Ceylan. N. (2018). *Doğu'nun sönmeyen yıldızı Akçakale ve Çıldır araştırmaları*, Erzurum.
- Ceylan A. & Üngör İ. (2018). *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Erzurum.
- Ceylan A. & Günaşdı Y.. (2018). *Eskiçağ'da Erzurum Kaleleri*, Erzurum.
- Ceylan A. & Özgül O. (2018). Kars'ta Türk kültürünün erken dönem izleri ve yeni keşifler. *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 286, s. 69-71.
- Ceylan N. (2016). Pasin Ovasının kuzeye açılan iki tarihi yolu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, s. 656-671.
- Dzhaparidze, O. M. (1964). The culture of agricultural tribes in the territory of Georgia. *International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Moscow.
- Dzhaparidze. O. M. (1985). *Avalışvili-Tsereleti Pamyatniki Meshketi epokhi srednei bronzi*. Thibilisi.
- Hüseynov, İ. & Fendiyeva, N. (2009). *Qədim Dünya mədəniyyəti*. Bakı.
- Günaşdı Y. (2016). Doğu Anadolu kaya resimleri ışığında Doyumlu kaya panoları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, s. 391-407.

- Günaşdı Y. (2015). Erzincan Sırataşlar kalesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9, s. 113-131.
- Kakhiani, K., Sagona, A., Sagona, C., Kvavadze, E.&Bedianashvili, G. vd. (2013). Archaeological investigations at Chobareti in southern Georgia the Caucasus. *ANES*, 50, 1-138.
- Kalmış, G. (2017_a). Erzurum ve çevresinde tespit edilen sulama sistemleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (4/13), s. 566-586.
- Kalmış, G. (2017_b). Tarihi ve arkeolojik veriler ışığında Ardahan. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- Karageçi, M. (2011). *Kars-Akyaka'da tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Karageçi, M. (2019). Yüzeysel araştırmaları ışığında Kars-Digor ilçesinin Eskiçağ tarihi, *Kars ve Kafkasya Tarihi Hakkında Yazılar*, (içinde) İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, s. 49-72.
- Kozbe, G.& Ceylan, A. vd. (2008). *Türkiye arkeolojik yerleşmeleri-6a-b Demir Çağları*, İstanbul.
- Kökten, İ. K. (1944). Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da yapılan tarih öncesi araştırmaları. *Bellekten*, 8(32), 659-680.
- Kökten, İ. K. (1945). Kuzey-Doğu Anadolu prehistoryasında Bayburt çevresinin yeri. *DTCFD*, 5(3), 465-486.
- Kökten, İ. K. (1953). 1952 yılında yaptığım tarih öncesi araştırmalar hakkında. *DTCFD* 11(2-4), 177-289.
- Köroğlu, K. (1996). 1995 Yılı Artvin-Ardahan illeri yüzeysel araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 14(1), 369-397.
- Museibli, N. (2014). *The grave monuments and burial customs of the Leilatepe culture*. Bakü: Institute of Archaeology and Ethnography.
- Narimanishvili, G. (2010). Trialeti in 15th and 14th centuries. *Rescue archaeology in Georgia: Baku-Tbilisi-Ceyhan South Caucasian pipelines*, Thibilisi, 312-369.
- Narimanishvili, G. (2012). *Archaeological investigations in Trialeti*. Yerevan.
- Nasirova, S. (2017). Eski ve Orta Çağ döneminde Türk devletçiliğinde uygulanan simgeler Azerbaycan halıları üzerinde. *VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, 11-15 Nisan 2017 Bakü/Azerbaycan, 37-45.
- Netherton, A. (2016). *Bodies of vidence: Economy and identity within Kura Araxes cemeteries in Early Bronze Age Transcaucasia*. University of Leiden Faculty of Archaeology, Master's Thesis.
- Poulmarc'h, M., Pecqueur, L. & Bakhtiyar J. (2014). An overview of Kura-Araxes funerary practices in the southern Caucasus. *Paléorient*, 40(2), 231-246.
- Rubinson, K. (1976). *The Trialeti culture*. Columbia University, PhD. Anthropology, Archaeology.
- Osten, von der H. & Hmila, P. vd. (2018). Integrated archaeo-geophysical survey on

- volcanic terrain: The case of Karmir Sar on mount Aragats (Republic of Armenia). *TÜBA-AR*, Özel Sayı, 197-206.
- Özfiat, A. (2011). Bozkurt kurgan mezarlığı kazısı 2009-2010. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33(1), 533.
- Özgül, O. (2015). Çoruh ve Kür vadisinde Kimmer-İskit yer adları. *Belgü* (2), s. 159-180.
- Özgül, O. (2018). İskitler’de atalar kültü ve yurt kavramı. *Türkiz* (47), s. 57-84.
- Özgül, O. & Üngör İ. (2016). Erikua’da stratejik bir Urartu merkezi: Kasımıntıği kalesi, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, s. 225-240.
- Sagona, A. (2018). *The archaeology of the Caucasus from earliest settlements to the Iron Age*. New York: Cambridge University Press.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde taşlarla ilgili inançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Üngör, İ. (2016). Orta Asya’dan Anadolu’ya kayalara yazılan Türk kültürü (Dereçi kaya resimleri), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, s. 357-370.

EKLER

Fotoğraf 1. Baykara Köyü ve Mezarlık Alanı

Fotoğraf 2. Baykara Uydu Görüntüsü

Fotoğraf 3. Baykara Mezarlığı Giriş Kapısı

Fotoğraf 4. Baykara Mezarlığı Güney Yönü

Fotoğraf 5. Baykara Mezarlığının Kuzey Yönündeki Mezar Duvarları

Fotoğraf 6. Baykara Mezarlığının Batı Yönündeki Mezar Duvarları

Fotoğraf 7. Baykara Mezarlığının Doğu Yönündeki Mezar Duvarları

Fotoğraf 8. Cami Duvarlarının etrafındaki mezar duvarlarının görünüşü

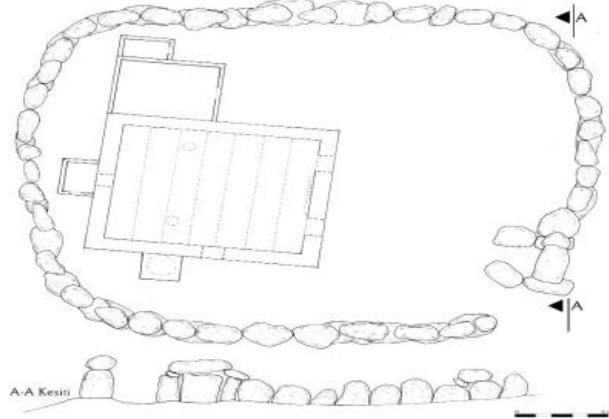
Fotoğraf 9. Karmir-Sar Mezarı Kromlek Yapı (Osten&Hnila, 2018, s. 201)

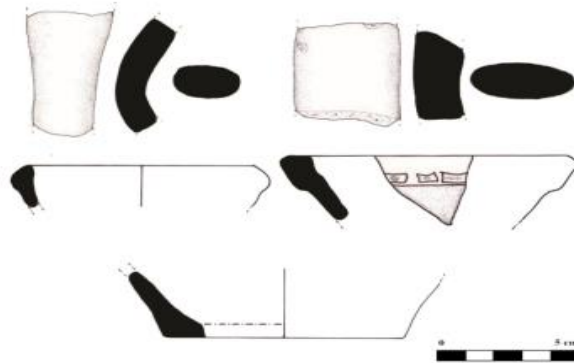
Fotoğraf 10. Shapar-Kharaba'da Kromlek Yapı (Narimanishvili, 2010, s. 347)

Fotoğraf 11. Baykara Keramik Örnekleri

Çizim 1. Baykara Mimari Çizimi

Çizim 2. Baykara Keramik Çizimi